

<https://doi.org/10.53656/his2023-4-1-why>

Civilization Boundaries
Цивилизационни граници

ЗАЩО ПОГИНА ВИЗАНТИЯ

Prof. Peter Schreiner*

Universität zu Köln (Germany)

Abstract. The paper offers a survey of the reasons for the collapse of the Byzantine Empire. The author analyzes the preconditions for this process, dating some of them to as early as the tenth century. He further outlines both the internal and external factors that facilitated it by tracing their development in different times and contexts. Key events from the thirteenth through the fifteenth centuries as well as the policies of Byzantine emperors and European rulers are discussed in view of their impact on the Empire's political trajectory during this period. Conversely to popular opinion, the author considers the Fourth Crusade of 1204 to have laid the grounds for the temporary survival and revitalization of Byzantium, but the state's nature after its restoration in 1261 is described as ill-suited to withstand the Ottoman expansion in the fourteenth and the fifteenth centuries, the availability

* Настоящата статия е изготвена въз основа лекция на проф. Петер Шрайнер, представена на 10 февруари 2004 г. в Белградския университет. Проф. Петер Шрайнер е един от водещите учени византолози на нашето съвремие. От 1979 г. е професор по византология в Университета в Кьолн. През 1986 г. е избран за член на Комисията за изучаване на историята на Европейския югоизток към Академията на науките в Гьотинген. Той е член-кореспондент на Австрийската академия на науките (1991 г.), член-кореспондент на Академията в Гьотинген (1993 г.), член на Сицилианския институт за византийски и новогръцки изследвания на името на проф. Бруно Лаванини (1994 г.), издател на престижното специализирано списание със световна известност *Byzantinische Zeitschrift* (от март 1992 г. до 2004 г.). На световния конгрес по византология в Париж през 2001 г. е избран за президент на Международната асоциация на византолозите. Научните приноси на проф. Шрайнер са високо оценени в България и в съседните балкански страни: през 1988 г. той получава почетен знак на Софийския университет; през м. май 1992 г. е избран за почетен доктор на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“; през 2003 г. е избран за почетен доктор на Университета в Белград. Настоящият текст е преведен от немски на български език от акад. Васил Гюзелев, на когото редакцията на сп. „История“ изказва своята благодарност.

or lack of foreign support notwithstanding. Based on the foregoing interpretative approach, the concluding overview provides a three-stage periodization of the era of decline as well as a recapitulation of the positive and negative factors – external and internal alike – that shaped the ultimate demise of the Empire.

Keywords: Byzantium; decline; Ottoman Turks; Byzantine-European relations; Michael VIII Palaeologus; Charles of Anjou; Seljuk Sultanate of Rum

Има различни начини да се изследва и представи явлението „Византия“. Обаче основа на всяка културно-историческа интерпретация си остава познанието за развитието на Византийската държава, при все че политическата история не може да бъде едничката цел. Тук именно, без съмнение, Георги Острогорски прокара най-важния път, защото без неговата „История на Византийската държава“ не би било възможно ускореното развитие на византийските изследвания (Ostrogorsky 1963; Ostrogorsky 1998).

Сигурно не е неуместно да се търсят паралели между падането на Рим и завладяването на Константинопол, между залеза на Западноримската империя и края на Византийската империя (нека използваме тези вече създадени от историците наименования). При това е извън съмнение, че залезът на Римската империя предизвиква много повече гледища в науката, отколкото краят на Византия. За щастие, при тези статистически наблюдения можем да се опрем на изследванията на Александър Деманд (Demandt 2007). Той е проучил общо 400 автори, при които е открил около 500 гледища. Според него от тях могат да бъдат извлечени и анализирани 210 причини за погиването на Рим. Едва ли трябва да се подчертава, че залезът на Византийската империя е намерил много по-ограничен изследователски интерес и на него засега в частност е посветен един значим научен принос (Matschke 1989)¹.

Също така и настоящият мой опит цели преди всичко да положи една основа. В същината си той е насочен към дирене на причините за гибелта на Византия, породени от вътрешното развитие на империята, а и на външните фактори, които са ускорявали или забавяли това развитие.

I. Началото на разпада

Ако причините за гибелта на Западноримската империя се разглеждат от хронологична гледна точка, то те едва ли трябва да се търсят по-надълбоко от III в. Сред множеството изтъквани причини е трудно да се намери червена нишка. Затова въпросът дали отравянето с олово, или безбрачието са решаващи, би могъл и по-нататък спокойно да се дискутира. Във Византия нещата изглеждат по-ясни и по-прости. Ала и тук, както при всички исторически процеси, не може да се търси една-единствена причина.

При Византия величието и падението са тясно свързани. Ех eventu² може да се установи, че разпадането на Византийската империя започва близо

половин хилядолетие преди гибелта ѝ, а именно през първата половина на X в., когато империята е в зенита на своя културен възход. Началният момент е кризата в състоянието на воинските владения, за чието материално опазване непрекъснато се грижи законодателството през X в. Независимо от дискусияния въпрос за тяхното учредяване, най-късно от IX в. те представляват опора на военноадминистративната структура, а с това – и на защитата на империята. През втората половина на X в. регионалната защита намира допълнение и поддръжка чрез създаването на надрегионалните войски. Впрочем това нововъведение, което наистина подпомага големите победи над арабите, от по-сетнешна гледна точка има един голям недостатък: то струва пари, докато системата на защита чрез силите на отделната област, по същество, сама се обезпечава (във всеки случай, докато има равновесие между данъчното бреме и стопанския възход). Тук се намира първият зародиш на разпада, който трябва да бъде изцяло приписан на вътрешното развитие на империята, дотолкова доколкото този баланс от втората третина на X в. вече не съществува, след като държавните приходи от земята намаляват. Това военно отслабване на империята, причинено отвътре, показва първите си последици през втората половина на XI в., когато Византия се конфронтира с новите народи, идващи от азиатската степ. Тази конфронтация се осъществява на две граници: на северната при Дунава, която с покоряването на България през 1018 г. става имперска граница, и на източната, в Армения, която чрез завоеванията на Василий II Българоубиец (976 – 1025) загубва дългогодишната си роля на буферна държава. Военните сили на Византийската империя не могат при отбрана в достатъчна степен да запълнят оформилите се чрез завоевания празни пространства, още повече че междувременно системата на военните владения напълно е рухнала. Още веднъж, по-рано, през VII в. при арабското настъпление Византия е поставена в подобна ситуация, от която се е развила онази форма на отбрана, намерила своя завършен вид във военните владения. Тази форма сега не може да се обнови или повторно да се създаде; преди всичко обаче условията на живот на новия противник са от съвсем друго естество в сравнение с арабите от онова време. Селджуците са вече привикнали на климата в Мала Азия и могат лесно да уседнат тук.

Скоро се появява и друг външен фактор, който ограничава пространството за маневриране на византийците: настъплението на Западна Европа чрез кръстоносните походи. В сблъсъка със селджуците кръстоносните походи не донасят помощ на Византия – нещо повече, те блокират повече от 100 години византийската външна политика на всички нива, довеждат във всички области до европейска експанзия в Средиземноморието и диктуват на Византия правилата на политическа дейност чак до катастрофата от 1204 г. Тъкмо през този период, белязан от външни и в голяма степен неуправляеми и неконтролируеми процеси, за разрухата съдействат и цяла поредица ендеогенни сили.

Към тях, на първо място, се числи спадът на държавните приходи, който е обусловен от нарастващото раздаване на данъчни събирания и поземлени владения на чиновници и членове на императорския двор. Към това се прибавят даренията за църкви и манастири, които са вземани предимно от държавните земи. Макар че тези дарения също де юре не са наследствени и при смяна на императорите трябва да бъдат обновявани, на практика те най-често се превръщат във фамилни владения. По този начин стопанският напредък и селското стопанство получават значителен тласък (в противоположност на едно все още донякъде разпространено мнение), а търговията с италианските морски републики допълнително разширява пазара, но пък приходите в голяма степен подминават държавния бюджет. По същото време, след пропадането на свързаните с поземленото владение темни (провинциални) войски трябва да бъдат привлечани и заплащани наемници. При силно намалените държавни приходи спада значително и числото на наеманите войници. Споменатите причини довеждат до отслабване на централната власт в Константинопол, което – за първи път видимо изразено във византийската история – усилва тенденциите към регионално противопоставяне като последица. Отделни градове и области (преди всичко към края на XII в.) във военно и стопанско отношение вече водят самостоятелен живот, така че суверенитетът на централната власт е в голяма степен органичен или прекъснат.

II. Подялбата на империята като начало на една нова регенерация

През 1204 г., лишена само за малко повече от 20 години от вътрешните си сили, Византийската империя не е годна за управление и живот. Тя е близо до това да се разпадне на съставните си части, на градски и островни държавици, които биха били лесна плячка за най-различни сили. Превземането на столицата Константинопол сякаш мигом спира разпадането на империята на области и градове държави и довежда до образуването на мощни гръконародностни държавни формации (Епир и Никея), които още не са териториално оформени в предходното десетилетие. Така погледнато, в дългосрочна перспектива годината 1204 може да бъде определена като позитивно събитие, което слага спирачка и край на наченалата дребнодържавност. Някакъв византийски съюз от държави, който би се развил под слабото централно управление в Константинопол, би станал още през първото десетилетие на XIII в. жертва на българите и сърбите на север, на Хоенщауфените на запад и на селджуците в Мала Азия. Подялбата на някогашната империя на обширни територии и съвременното запазване на ромейската държавна идея във всички области улеснява нейното запазване и възобновяване. Не без значение е фактът, че сващането за Константинопол като имперска столица (било под егидата на Епир, Трапезунд, Никея или България), а с това и основната цел на едно имперско обединение не е погубено от прелома през 1204 г., а може би дори се

засилва още повече. По принцип нашият обзор би могъл да бъде прекъснат за половин столетие, тъй като в държавноправен смисъл империята съществува отново едва от 1261 г. С превземането без бой на Константинопол и след спечелването на земите на бившата Латинска империя тогава, Никеиската империя отново се превръща във Византийска империя, в която действат нови фактори на разрухата и съзиданието. „Новата“ Византийска империя поема грижите на голямата „стара“ държава.

III. Разпадането на една привидно велика империя

Михаил VIII Палеолог (1259 – 1282), коронованият още в Никея василевс, продължава външната политика на империята при Комнините отпреди 1204 г. Ала обхватът на тази империя е променен, а ведно с това – и политическата констелация в Средиземноморието и на Балканите. Михаил VIII е император без или почти без оперативен простор, който въпреки това следва принципите на водеща световна империя според традициите на своите предшественици. С този неизбежен дълг, който в голяма степен е наложен на василевса като наследство от предците, от гледна точка на държавната идеология е предопределено началото на заника в същински смисъл. Натискът на Запада, олицетворен от личността на Карл Анжуйски (1266 – 1285), който проявява стремеж за възстановяване на Латинската империя и Константинопол като нейна столица, сега приема военни форми. Защитата, която приключва успешно само благодарение на финансираната от Византия Сицилианска вечерня (1282 г.), изчерпва голяма част от ресурсите на империята. Съвременната историопис обвинява Михаил VIII, че той водел изключително „западна политика“, като при това изоставил Мала Азия, т.е. района на бившата Никейска империя, и най-вече неговата защита. Впрочем Михаил не е имал никакъв друг избор, особено с оглед на факта, че при това той трябвало да се опита да откъсне северните съседи Сърбия, България и Унгария от връзките им с Карл Анжуйски. Същевременно обаче във възстановената цялостна империя Михаил VIII налага социалните и административните нововъведения, които са направени или задълбочени в Никеиската империя. Променените отношения на собственост след завладяването на Константинопол през 1204 г. правят възможно в Никея щедро да се даряват поземлени владения на военни и светски лица. Тези промени спомагат за изграждането на боеспособна армия и трябва да бъдат оценени положително в рамките на Никеиската държава. Те водят също до укрепването на големи родове, към които се числи и по-сетнешният василевс Михаил Палеолог. Продължаването на тази форма на поземлени дарения от Михаил VIII и неговите наследници води след 1261 г. до силно намаляване на държавната земя (съответно и на постъпващите от нея данъци) и до оскъдност на приходите в държавната казна.

Вследствие на монголското нашествие византийският съперник на Изток – Селджукската държава, се намира в процес на разпадане, което само

привидно донася преимущество на империята. Селджукският султанат се състои от конгломерат от различни племена, които през втората половина на XIII в. стават значително по-самостоятелни и образуват отделни емирати. Във византийските извори през 1302 г. се среща за първи път името на племенния вожд Осман (1289 – поч. ок. 1326)², уседнал във Витиния³. Някои изследвания показват, че това заселване станало мирно и в полза на византийското население: турското племе доставяло чрез своето номадско скотовъдно стопанство търсени продукти – сирене и месо (Norwood 1992). Т.е. имало е заинтересованост от неговото присъствие. Опасението, че в непосредствена близост до столицата се е настанил чужд народ, изглежда според византийските извори, че първоначално не е играело никаква роля. Приписването в значително по-късни извори газийство на Осман, т.е. качествата на „борец за вярата“, очевидно в началото не е намирало проява.⁴ Когато в третото десетилетие на XIV в. се стига до пробив в тези отношения, византийският отпор става труден или невъзможен поради причини, които ще бъдат изтъкнати по-нататък. Тези причини са във връзка с династичните противоречия във Византия, които представляват основна черта на политиката през XIV в. С управлението на династията на Палеолозите от 1259 г. изборната монархия де факто се превръща в наследствена монархия, в империя, състоящата се от родови кланове. Териториалното обединение на Византийската империя води (в още по-силна мяра, отколкото преди 1204 г.) до това, че представителите на висшето общество сега винаги са събрани в Константинопол и се стига до честоменящи се групови формирования и сблъсъци, които намират поддръжка и сред техните мрежи в другите земи на империята. Така през XIV в. най-малко четири пъти избухват граждански войни и брожения: между 1321 и 1328 г., 1341 и 1357 г., 1373 и 1381 г. и през 1390 г. Съответните византийски групировки търсят за свои съюзници българите, сърбите, турските емирства, както и Венеция и Генуа. Тази политика на вътрешно разложение води (покрай териториалните завоевания на сърбите и българите на север), на първо място, до консолидиране на османската мощ. В края на века тя толкова укрепва, че между 1394 и 1402 г. османлиите за пръв път обсаждат Константинопол.

IV. Упадък, агония и залез

По това време Византия териториално е ограничена изцяло в несвързани една с друга области в Европа, а османското завладяване (със или без чужда помощ) е в основата си неминуемо. Поражението на османлиите срещу войските на Тамерлан през август 1402 г. край Анкара удължава агонията на империята с половин столетие.

Османското поражение, което има за следствие пленяването и смъртта на Баязид I (1389 – 1402), довежда до съперничества вътре в султанския двор за

наследството и до опълчване на турските емирати в Мала Азия срещу османското владичество (Kastritsis 2007). От отслабването на османската мощ Византийската империя не получава никакви заслужаващи споменаване териториални придобивки. От военна гледна точка, тя не е в състояние да анексира османските владения в Европа и не може вече да извлича конкретна полза от установилата се ситуация. Само раздорът в османския султански двор за наследяването на властта прекъсва за около двадесетина години по-нататъшната експанзия. Западът нито политически, нито военно е подготвен за османското поражение; въпросът за унията е твърде далеч от разрешаване. По всичко изглежда, че привидното крушение на османската мощ по-скоро забавя опитите на Запада да защити Византия.

С встъпването на Мурад II на власт (1421 – 1444, 1446 – 1451), чийто тридесетгодишен султанат допринася за вътрешното заздравяване на Османската държава, започва агонията на Византийската империя. В тази фаза на нарастващо и пълно османско обкръжение с особена сила възниква въпросът за чужда помощ. В научните изследвания нейната голяма липса винаги се определя като външен фактор за гибелта.

Търсенето на западна помощ в борбата срещу османлиите започва през втората половина на XIV в. и става повод за множество пътувания на византийските василевси. Обаче оттогава военната подкрепа е свързана неразделно с църковната уния – връщане на византийската църква към догматите на Рим. Дори когато на събора във Флоренция (1439 г.), противно на позицията на мнозинството на византийската аристокрация и на църковния клир, е сключена унията, помощта така и не идва. Фаталното обвързване на унията и оказването на военна помощ, които за Византия представляват непоносима принуда, в научното дирене многократно се изтъква като причина за залеза. По-съществени и досега непоставяни са обаче въпросите: каква помощ би устроила Византийската империя и в кое време тя би била необходима. Мала Азия е загубена през първата половина на XIV в., когато въпросът за западната помощ не е актуален, а нейното отвоюване никога не е обмисляно сериозно дори от византийска страна.

Решаващо е установяването на турските племена в Европа след 1354 г. Едва с обкръжението на Византийската империя от турците в Азия и Европа се подготвя нейният край. Вероятно тогава 10 000 западни наемници биха били достатъчни, за да се защитят европейските имперски владения. Съвсем отделно от църковно-политическите проблеми обаче, концепцията за военна помощ в смисъла на личен интерес е непозната на Запада около средата на XIV в. и е дори манталитетно недостъпна. Едва битките край Марица (1371 г.), на Косово поле (1389 г.) и край Никопол (1396 г.) правят опасността очевидна и за широките кръгове. Когато в ранния XV в. се конкретизират предложенията за помощ, успехът на всяка подкрепа вече е безперспективен. Недостатъчната

помощ от Запада е най-малко виновна за гибелта на Византийската империя, макар че в литературата тя често се споменава като единствената причинна.

V. Заключение обзор

Хронологически погледнато, има три фази, които водят към гибелта:

- от средата на X в. до 1204 г.;
- от 1261 г. до 1402 г.;
- от 1402 до 1453 г.

Като негативни външни фактори, които никак или едва могат да се повлияят от Византия, трябва да се споменат:

1. преселническото движение на тюркските племена през XI в., които след успешни стълкновения с византийските войски се установяват задълго в имперската територия;

2. кръстоносното движение и неговите сетнини, които вместо да върнат територии на византийците, им отнемат територии;

3. агресивната експанзионистична политика на Карл Анжуйски и на неговите съюзници, която препятства вътрешното обновление на възстановената Византийска империя.

Като положителни външни фактори, които временно възпират процеса на гибелта, трябва да се посочат:

1. завладяването на Константинопол през 1204 г., което преустановява процеса на раздробяване;

2. нахлуването на татарите към 1400 г., което донася на Византийската империя почти двадесетгодишен мир.

Като негативни вътрешни фактори са изтъкнати:

1. упадъкът на стратиотските владения през X в.;

2. създаването на армия, необвързана с поземлени владения, и привличането на наемници, което води до високо финансово бреме;

3. концентрирането на поземлени владения в ръцете на управляващата аристокрация, която чрез опрощаване, прехвърляне и укриване на данъци довежда до спад на държавните приходи, които обаче биха могли да се използват тъкмо за създаването и издръжката на армията. Този феномен бе разглеждан на времето сред една част от изследователите под наименованието „феодализъм“ като почти единствен отговорен фактор за разпада и гибелта.

Гибелта на империята е процес, който се проточва през почти толкова столетия, колкото и възходът. Той е причинен от постоянни териториални загуби, които, от своя страна, се обуславят от недостатъчната защитна сила на държавата. В това отношение Византийската империя стои в една редица с други велики империи като Хабсбургската или Османската. Това, което отличава Византия от тях, е окончателната ѝ гибел както от държавна, така и от политическа гледна точка.

БЕЛЕЖКИ

1. Вж. също Schreiner 1998; Maier 2000; Necipoğlu 2009. По настоящата тема авторът вече има свои изследвания (Schreiner 1998), но предложената тук статия е допълнен и актуализиран вариант на тези изследвания, сега предложен специално на вниманието на читателите на сп. „История“.
2. Трудно може да се постави начална година на „управлението“ на Осман. Обикновено се приема 1299 г., но и това е твърде условно. Годината на смъртта му също не е сигурна, но се смята, че е 1323 или 1324.
3. За датировката вж. Schreiner 1977, р. 218. Срв. İnalçık 1993, който предлага лятото на 1301 г.
4. Историографските дискусии за естеството на ранната османска държава и за ролята на религиозния фактор в нейната експанзия продължават близо столетие, откакто Пол Витек лансира „газийската теза“ през 30-те години на XX в. За актуално обзорно изследване по темата с препратки към по-ранната литература вж. Darling 2011.

ЛИТЕРАТУРА

- ОСТРОГОРСКИ, Г., 1998. *История на Византийската държава*. София: Прозорец.
- DARLING, L., 2011. Reformulating the *Gazi* Narrative: When Was the Ottoman State a *Gazi* State? *Turcica*, vol. 43, pp. 13 – 53. DOI: 10.2143/TURC.43.0.2174063
- DEMANDT, A., 2007. *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284 bis 565 n. Chr.* München: C. H. Beck.
- HOPWOOD, K., 1992. Low-level Diplomacy between Byzantines and Ottoman Turks: the Case of Bithynia. In: J. Shepard & S. Franklin (eds.). *Byzantine Diplomacy*. Aldershot: Variorum, pp. 151 – 155. ISBN 0-86078-338-3.
- İNALCIK, H., 1993. Osmān Ghāzī's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus. In: E. ZACHARIADOU (ed.). *The Ottoman Emirate (1300 – 1389)*. Rethymnon: Crete University Press, pp. 77 – 99. ISBN 760-7309-58-8.
- KASTRITSIS, D., 2007. *The Sons of Bayezid. Empire and Representation in the Ottoman Civil War of 1402 – 1413*. Leiden & Boston: Brill, 2007. ISSN 978 90 04 15836 8.
- MAIER, F. G., 2000. Byzanz: Selbstbehauptung und Zerfall einer Großmacht. In: R. LORENZ (ed.). *Das Verdämmern der Macht. Vom Untergang großer Reiche*. Frankfurt am Main, pp. 44 – 57.
- MATSCHKE, K.-P., 1989. Der Untergang einer Großmacht. Thesen und Hypothesen zur Stellung von Byzanz in einer vergleichenden Niedergangsgeschichte von Staaten und Gesellschaften. *Zeitschrift für Geschichte (ZfG)*, vol. 37, pp. 890 – 904.

- NECİPOĞLU, N., 2009. *Byzantium between the Ottomans and the Latins. Politics and Society in the Late Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. ISBN 978-0-521-87738-1.
- OSTROGORSKY, G., 1965. *Geschichte des byzantinischen Staates*. München: C. H. Beck.
- SCHREINER, P., 1977. *Die byzantinischen Kleinchroniken*. T. 2: Historischer Kommentar. Wien: Verlag der ÖAW. ISBN 3-7001-0206-2.
- SCHREINER, P., 1998. Schein und Sein. Überlegungen zu den Ursachen des Untergangs des byzantinischen Reiches. *Historische Zeitschrift*, vol. 266, no. 1, pp. 625 – 647. DOI: 10.1524/hzhz.1998.266.jg.625.

REFERENCES

- DARLING, L., 2011. Reformulating the *Gazi* Narrative: When Was the Ottoman State a *Gazi* State? *Turcica*, vol. 43, pp. 13 – 53. DOI: 10.2143/TURC.43.0.2174063.
- DEMANDT, A., 2007. *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284 bis 565 n. Chr.* München: C. H. Beck.
- HOPWOOD, K., 1992. Low-level Diplomacy between Byzantines and Ottoman Turks: the Case of Bithynia. In: J. Shepard & S. Franklin (ed.). *Byzantine Diplomacy*. Aldershot: Variorum, pp. 151 – 155. ISBN 0-86078-338-3.
- İNALCIK, H., 1993. Osmān Ghāzī's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus. In: E. ZACHARIADOU (ed.). *The Ottoman Emirate (1300 – 1389)*. Rethymnon: Crete University Press, pp. 77 – 99. ISBN 760-7309-58-8.
- KASTRITSIS, D., 2007. *The Sons of Bayezid. Empire and Representation in the Ottoman Civil War of 1402 – 1413*. Leiden & Boston: Brill, 2007. ISSN 978 90 04 15836 8.
- MAIER, F. G., 2000. Byzanz: Selbstbehauptung und Zerfall einer Großmacht. In: R. LORENZ (ed.). *Das Verdämmern der Macht. Vom Untergang großer Reiche*. Frankfurt am Main, pp. 44 – 57.
- MATSCHKE, K.-P., 1989. Der Untergang einer Großmacht. Thesen und Hypothesen zur Stellung von Byzanz in einer vergleichenden Niedergangsgeschichte von Staaten und Gesellschaften. *Zeitschrift für Geschichte (ZfG)*, vol. 37, pp. 890 – 904.
- NECİPOĞLU, N., 2009. *Byzantium between the Ottomans and the Latins. Politics and Society in the Late Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. ISBN 978-0-521-87738-1.
- OSTROGORSKY, G., 1965. *Geschichte des byzantinischen Staates*. München: C. H. Beck.
- OSTROGORSKY, G., 1998. *History of the Byzantine State*. Sofia: Prozoretz. [In Bulgarian].

- SCHREINER, P., 1977. *Die byzantinischen Kleinchroniken*. T. 2: Historischer Kommentar. Wien: Verlag der ÖAW. ISBN 3-7001-0206-2.
- SCHREINER, P., 1998. Schein und Sein. Überlegungen zu den Ursachen des Untergangs des byzantinischen Reiches. *Historische Zeitschrift*, vol. 266, no. 1, pp. 625 – 647. DOI: 10.1524/hzhz.1998.266.jg.625.

WHY DID BYZANTIUM PERISH

✉ **Prof. Peter Schreiner**

SCOPUS ID: 56855674100

Universität zu Köln

Köln, Germany

E-mail: Peter.Schreiner@uni-koeln.de